

La individualització de la vida privada en el món actual

Lluís Flaquer

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Sociologia
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

La individualització de la vida privada es troba associada amb el declivi de la legitimitat del patriarcat i amb la transició a un model de família basat en una creixent intervenció del mercat i de l'Estat en la llar. L'article explora a nivell teòric el contrast entre privatització i individualització, així com les causes i les conseqüències que es relacionen amb aquests processos. Encara que la individualització dins l'esfera privada obre el pas a la democratització de la família, comporta també certs perills que convé conjurar.

Paraules clau: privatització, patriarcat, individualisme, individualització, família, relacions personals, modernització, reflexivitat, democràcia.

Abstract. *The individualization of private life in the world today*

The individualization of private life is associated with the decline of patriarchal legitimacy and with the transition to a family model based on a growing intervention of the market and of the state in the household. The article explores at a theoretical level the contrast between privatization and individualization as well as the causes and consequences relating to these processes. Although the individualization of the private sphere gives way to the democratization of the family, it also entails certain dangers that are to be avoided.

Key words: privatization, patriarchy, individualism, individualization, family, personal relations, modernization, reflexivity, democracy.

Sumari

1. Introducció	4. Conclusions
2. De la privatització a la individualització	Bibliografia
3. Modernització, reflexivitat i democràcia	

1. Introducció

Un dels signes més característics del nostre temps és la individualització de les relacions socials. Aquesta línia de força no tan sols s'està manifestant en l'esfera pública, com ja succeïa des dels inicis de l'era industrial, sinó també en la vida privada, on assistim a un profund procés de destradicionalització, especialment com a conseqüència de la pèrdua de legitimitat del patriarcat.

En el decurs de la darrera dècada del segle XX la naturalesa de les relacions personals ha experimentat transformacions fonamentals. S'ha produït l'eclosió de canvis que s'havien anat covant durant els decennis precedents i s'han reforçat algunes tendències que s'estaven prefigurant amb anterioritat com a resultat de l'evolució social.

La meua mirada a la metamorfosi de l'esfera privada és sociològica. Vull dir amb això que parteixo del punt de vista que les mutacions que s'han produït en aquest camp són d'ordre estructural. Encara que sovint no siguem capaços d'establir una relació de causa a efecte entre els canvis en l'organització social i les nostres percepcions dels modes d'interacció interpersonal i que no acabem d'entendre prou bé les nostres sensacions de neguit i d'insatisfacció quan les coses objectivament no van pas tan malament, espero que la indagació sociològica pugui projectar una certa llum sobre aquests processos de canvi.

En la primera part d'aquest treball, sostinc la idea que les transformacions que estem examinant són resultat de la transició de l'hegemonia d'un model familiar a la d'un altre, procés que només reflecteix la substitució d'un vell règim de dominació per un de nou. Un cop fet el diagnòstic, en la segona part de l'article, tracto d'explorar les potencialitats i els reptes que planteja aquesta situació d'aparició recent.

2. De la privatització a la individualització

La meua tesi és que si el fenomen distintiu dels anys seixanta i setanta pel que fa a les relacions interpersonals fou la privatització, en canvi els decennis dels anys vuitanta i noranta es caracteritzen per la individualització. Evidentment, aquesta afirmació pot ser presa com una simplificació excessiva. D'una banda, el procés de privatització arrenca dels inicis de la Revolució Industrial i, per tant, els orígens del seu desenvolupament vénen de molt abans. De l'altra, el procés d'individualització de la vida privada no ha fet més que començar i en aquests moments encara no sabem on ens durà. Tanmateix, sí que podem assegurar que a la darrerria del segle XX s'ha produït una ruptura entre dos models de família que, en última instància, evidencia la transició d'un sistema de dominació amb forts components patriarcal a un altre de postpatriarcal i estatalista. Per altra banda, aquests canvis han representat un pas endavant en el procés de modernització, que ha penetrat dins l'àmbit familiar i domèstic, fins fa poc sotret a les forces modernitzadores.

Amb el naixement i creixement del mercat de treball arran de la Revolució Industrial es produí una separació entre producció i reproducció, entre treball

remunerat i no remunerat, entre ocupació i llar, entre el món cada vegada més regulat i formalitzat de l'empresa i l'espai domèstic sostret a aquesta formalització. Amb la posterior extensió del mercat a tots els àmbits del món econòmic i a la gran majoria de categories de la població, la família perd les seves funcions productives i la llar resta destinada exclusivament al consum. És així com es consagra l'escissió de la vida social en privada i pública, justament emprant unes categories que a l'antiga Roma havien tingut més aviat un contingut jurídic, per tal de significar l'oposició entre el dret que regulava les relacions entre els particulars i entre ells i la col·lectivitat.

En les èpoques preindustrials el contrast entre l'esfera pública i la privada no era tan tallant, perquè el fonament de la seva distinció era més polític que no pas econòmic. En una economia de subsistència, el paper del mercat era secundari i bona part d'allò que es produïa dins o prop del recinte familiar era consumit pels mateixos membres de la llar. La divisió del treball a l'interior de la família com a unitat de producció discorria per línies de gènere i generació i no pas d'ocupació, com passa ara. Però la família no era tan sols una unitat de producció, sinó també de governació. El govern de la col·lectivitat era constituït a través de la delegació dels caps de família o de llinatge dels sectors dominants, que d'aquesta manera exercien el seu poder no tan sols a l'interior de la llar, sinó també en l'esfera pública. En aquest règim patriarcal tradicional o preindustrial, que podríem anomenar «dur», la dominació masculina era inqüestionada, perquè era alhora política (guerra, òrgans de representació de les famílies dominants, etc.) i econòmica dins la llar. Cal observar ací l'associació del patriarcat amb l'exercici de la violència, com s'escau amb tots els sistemes de dominació, la darrera sanció dels quals és sempre l'aplicació de la coerció física.

Amb la industrialització accedim a un règim patriarcal més tou, en el qual els caps de família perden el control dels processos de producció (que passen a les organitzacions empresarials), però retenen gran part del poder dins la llar en convertir-se en els proveïdors financers exclusius gràcies a la seva integració al mercat de treball. Amb el desenvolupament de l'Estat de dret i posteriorment amb l'adveniment de la governació democràtica, els caps de família perden també el privilegi de ser els representants polítics de les unitats familiars davant la col·lectivitat, però conserven un control i una influència decisiva sobre les dones, perquè aquestes continuen assumint en exclusiva els processos de reproducció (física i social), la qual cosa les inhabilita per participar en el mercat de treball en unes condicions paritàries amb els homes. Cal tenir present que, fins a dates força recents, la baixa esperança de vida i l'elevada mortalitat infantil requerien una dedicació intensa de les dones a les tasques de reproducció, que pràcticament tendia a coincidir amb la durada de la seva vida. Aquesta circumstància feia que la seva permanència a la llar fos altament funcional, on s'encarregaven no tan sols de la mainada, sinó també de la cura d'altres persones dependents en un context d'inexistència o d'escàs desenvolupament del sistema educatiu i dels serveis socials.

Quan Weber va definir l'Estat com una comunitat humana que, dins els límits d'un territori determinat, reivindica amb èxit pel seu propi compte el

monopoli de la violència legítima oblida esmentar —car per als seus contemporanis de principis del segle XX probablement era força obvi— que al costat de la dominació estatal romania la de caire patriarcal. Així, el poder de l'Estat s'aturava al llindar de la llar, on el cap de família encara tenia l'última paraula. Quan avui estem lluitant contra el flagell de la violència domèstica sovint tendim a descuidar el fet que no fa gaire temps una violació del marit a la muller podia ser legitimada sota el pretext del deute conjugal i que l'anomenat «delicte d'honor» pràcticament excusava l'assassinat de la muller per part del marit en cas d'adulteri o de les filles menors de vint-i-tres anys per part del pare en cas de corrupció¹. Si Weber pogué afirmar que l'Estat consisteix en una relació de dominació de l'home sobre l'home fonamentada en el mitjà de la violència legítima, podríem dir també que el caràcter del patriarcat tenia una naturalesa semblant, afegint-hi, però, que en aquest cas la dominació es produïa per part dels caps de família —homes adults— sobre les dones, els infants i els joves.

És en aquest escenari d'un patriarcat debilitat però encara prou viu, propiciat per la industrialització, on es desenvolupa el procés de privatització. Com hem vist, les bases sobre les quals s'assenta la privatització tenen sens dubte un component essencialment estructural, però les seves manifestacions són d'una naturalesa eminentment simbòlica i normativa. En primer lloc, les barreres que separen la llar de la resta de la societat són sobretot d'ordre simbòlic. Cal tenir present que l'espai domèstic es troba al marge dels processos moderns emergents mercat i Estat— i que, per tant, es pot conceptuar com a un clos tancat on la influència del món exterior és força limitada. En les darreres etapes de la privatització la qualitat distintiva de la llar és donada pel fet que es troba desproveïda de la seva base productiva i que, per tant, els valors que s'hi generen giren més entorn del lleure i del consum. Aquestes barreres simbòliques representen una defensa contra la intrusió de l'opinió tradicional de l'entorn comunitari immediat. D'altra banda, el descens de la sociabilitat comunitària i el replegament de les persones vers la llar fan que aquest sigui un terreny adobat per a la recepció de missatges estandarditzats a través dels mitjans de comunicació de massa audiovisuals, el contingut dels quals, juntament amb l'extensió de l'escolarització obligatòria, contribueix de manera indispensable a establir el procés de construcció nacional i d'homogeneïtzació cultural.

En un primer moment, doncs, la privatització acompanya un esforç de nacionalització i de construcció de l'Estat modern. Com a condicions culturals de la privatització podem assenyalar el que he anomenat «la introversió d'interessos dins la llar» i «l'extraversió d'interessos fora de la comunitat» (Flaquer, 1982), que no representen més que dues cares de la medalla del procés de manufactura de les identitats nacionals. Els homes i les dones deixen de sentir-

1. La figura del delicte d'honor no fou abolida del Codi Penal espanyol fins al 1963 (Flaquer, 1998: 93).

se bàsicament vilatans per esdevenir ciutadans i passar a identificar-se amb les preocupacions i els neguits compartits amb la resta de membres de la col·lectivitat nacional.

Tot acompanyant aquesta evolució, es manifesta també un afany per estendre al conjunt de la societat un tipus de família únic. En principi, es pretén legitimar com a vàlid el model familiar de la burgesia i tractar d'escampar aquest arquetip com a dominant a la resta d'estaments socials. Ja sia mitjançant procediments democràtics (a través del control de les classes subordinades per part de les treballadores socials o de l'orientació propiciada per les mesures de protecció social) o antidemocràtics (imposició forçada de la família patriarcal industrial per part de les autoritats franquistes), la respectabilitat burgesa acaba triomfant de tal manera que a la fi de la primera meitat del segle XX, en el món occidental, el nombre d'unions consensuals i les taxes d'il·legitimitat, que havien estat tan elevats durant el segle XIX, resten reduïts a xifres insignificants.

Fou en aquesta època en què Parsons pogué formular el seu model de família nuclear, que ha estat diversament batejat com a *fusional*, *complementari*, *asimètric* o del *proveïdor masculí*. El model de Parsons és sobretot normatiu, però probablement corresponia a la realitat de les classes mitjanes americanes de finals dels anys cinquanta. Com a tal, ocultava importants variacions de la població d'origen ètnic no anglosaxó o àdhuc resident a les zones rurals.

Parsons creu que la família és un subsistema i no pas un microcosmos de la societat (Parsons i Bales, 1955). Aquesta distinció li permet afirmar: 1) que la família nuclear es troba aïllada estructuralment de la resta de la societat i, en particular, de la xarxa de parents; 2) que els valors imperants dins l'univers familiars són diferents dels vigents a la resta de la societat; 3) que aquest tipus familiar es caracteritza per una diferenciació interna en termes de rols (instrumental per al marit-proveïdor econòmic i expressiu per a la mare-cuidadora), que resulta funcional per al rendiment òptim del sistema.

Fou justament aquest model el que s'erigí com a norma quan foren construïts els estats de benestar europeus durant la postguerra i que posteriorment fou durament criticat pel moviment feminista, perquè representava un obstacle insalvable per al ple accés de les dones a l'esfera pública. Alguns autors ja expressaren les seves reserves sobre el fet que la incorporació massiva de la dona al mercat laboral invalidava el model parsonià, tenint en compte que, per tal que el sistema funcioni, només hi pot haver un sol proveïdor domèstic (Harris, 1983). Recentment, la mesura en què el *male breadwinner family model* és assumit i mantingut a través de les disposicions de la política social ha estat adoptada com un dels criteris de caracterització dels diversos estats de benestar (Lewis, 1992).

En tot cas, aquest model, que correspon a l'era daurada de la privatització, actualment és en franca davallada a causa de la pèrdua de la legitimitat del patriarcat (Flaquer, 1999). No és pas que, en la nostra societat, no existeixin un munt de pràctiques i de representacions simbòliques de caire patriarcal, sovint apuntalades per valors tradicionals, disposicions legals i usos discriminatoris. Tanmateix, el patriarcat ha esdevingut políticament incorrecte i és impossible de justificar a

partir de les idees igualitàries vigents. Ni tan sols els polítics més conservadors gosen defensar-lo obertament en públic. A més, potser en fer-ho adoptarien una postura clarament inconstitucional, atès que les cartes mages dels països més avançats prohibeixen les discriminacions en funció del sexe.

L'ocàs del patriarcat està associat amb el creixement de la individualització. Émile Durkheim, en abordar l'estudi de la divisió social del treball, ja s'interroga sobre una paradoxa que es troba a la base d'aquest procés: Com és possible que, bo i esdevenint més autònom, l'individu depengui més estretament de la societat? (Durkheim, 1986: XLIII). Si, com sovint s'afirma de forma retòrica, la família constitueix des dels inicis de l'evolució social la cèl·lula bàsica de la societat, avui en els països més avançats és l'individu —i no pas la família— la unitat de reproducció en la vida social (Beck, 1992). Aquest capgirament de la centralitat de la família, que ha passat a ser substituïda per l'individu, representa la culminació d'un procés pel qual els membres de la societat experimenten un descens de les seves dependències tradicionals dels grups primordials (comunitats, llinatges, famílies, xarxes de parentiu, etc.), alhora que s'incrementa paral·lelament la seva supeditació a noves instàncies pròpies de la societat moderna (mercats formalitzats, lleis i reglaments, administracions públiques, prestacions socials, etc.). És aquesta transició la que ha possibilitat un marge cada vegada més gran de l'autonomia dels individus, que d'aquesta manera poden aspirar a forjar la seva trajectòria i a determinar el seu destí vital, independentment d'adscripcions tradicionals i de lligams no desitjats.

Encara que la individualització, igual com la privatització, és un procés que s'originà en els principis de l'era industrial, la seva plena eclosió no es donà fins a la darrerria del segle XX. El seu triomf és resultat de la penetració dins la llar de les tendències modernitzadores que fins aleshores tan sols havien operat al seu exterior. En concret, suposa la irrupció dins l'espai domèstic d'aquells mecanismes i processos —bàsicament el mercat i l'Estat— que abans ja eren els motors de la individualització en els sectors més moderns de la societat, propis de l'àmbit públic. Així, la incorporació de les dones al mercat de treball formalitzat els obre les portes al gaudi dels drets socials de ciutadania, que abans eren reservats als caps de família. En aquest sentit, les polítiques de conciliació entre la vida laboral i la familiar són una resposta davant les necessitats creixents de les famílies en què treballen els dos cònjuges. Per últim, tant la mercantilització del lleure com el consum cada vegada més freqüent d'aliments preparats o de serveis produïts a l'exterior de la llar són signes de l'entrada del mercat dins la família. Són aquests nous fenòmens els que permeten l'emancipació de les persones, en particular de les dones, de la seva dependència de les xarxes tradicionals de parentiu i que representen un brou de cultiu dels valors emergents d'individualisme i d'autorealització. Tampoc no resulta gaire estrany que el seu adveniment coincideixi amb la caiguda del patriarcat com a sistema legítim de dominació.

Els especialistes de l'anàlisi comparada dels estats de benestar ens proporcionen criteris que poden resultar molt útils a l'hora d'abordar l'estudi empíric del grau d'individualització de les diverses societats. Em refereixo a la mesura

en què els sistemes de benestar permeten la desmercantilització i la desfamiliarització dels seus ciutadans (Esping-Andersen, 1999). Per *desmercantilització* s'entén la capacitat que tenen els ciutadans i les ciutadanes d'un país de mantenir el seu nivell de benestar sense participar en el mercat laboral. D'altra banda, per *desfamiliarització* s'entén la possibilitat, per part de les persones, de mantenir el seu nivell de benestar sense haver de dependre dels seus familiars i parents, tant pel que fa al sosteniment de la seva renda com per a l'ús de serveis en cas de necessitat (Flaquer i Brullet, 1999). Els estats de benestar escandinaus són aquells que han avançat més pel que fa a la universalització dels drets socials i, per consegüent, és en aquesta part del món on trobem uns nivells d'individualització més alts.

Després de l'anàlisi precedent, podem constatar com l'auge de la privatització i de la individualització corresponen a l'hegemonia de dos models de família successius en el temps. Així, una manera de caracteritzar els canvis que s'han produït en les relacions personals i familiars a la fi del segle XX és afirmar la família nuclear del proveïdor masculí, però està essent substituïda per un nou model emergent que jo anomeno «postpatriarcal» (Flaquer, 1999). Aquesta nova família, que s'està prefigurant en el futur horitzó i que de moment tan sols existeix de forma embrionària, té una baixa densitat institucional i està formada per membres lliures i individualitzats, que cada dia han de renovar la seva adhesió al projecte comú i que, per tant, nuen entre ells lligams fràgils, encara que emocionalment intensos. Consegüentment, és una unitat propensa a la ruptura, ja que descansa sobre bases sentimentals més que no pas materials. El fonament de la seva continuïtat són les afinitats electives en contrast amb la família més tradicional, que era sobretot una comunitat de necessitat (Beck-Gernsheim, 1998).

La família postpatriarcal és eminentment reflexiva. La individualització és corrosiva, perquè erosiona les tradicions i dissol les comunitats primordials. Una de les tradicions que es veu més afectada per aquest procés és la patriarcal. La destradicionalització crea la necessitat de construir la pròpia identitat, i això només es pot fer d'una manera reflexiva a través d'una presa de consciència de la pròpia situació i la dels altres (Giddens, 1991). Així, la negociació, el diàleg i la recerca de consens s'instal·len al mateix cor de l'univers familiar. Però també la pèrdua de les tradicions més acreditades també dóna lloc a una sensació d'inseguretat i incertesa. Els homes i les dones d'avui es troben orfes de referències i d'agafadors i sovint recorren a l'anomenada «literatura d'autoajuda». Per últim, la nova família emergent és potencialment democràtica. Dic «potencialment» perquè conté les bases perquè les relacions que es donen en el seu espai tinguin un caràcter democràtic. Això sempre i quan pugui arribar a vèncer les tensions anòmiques que la travessen.

3. Modernització, reflexivitat i democràcia

Fins ara hem presentat els processos de privatització i d'individualització com a fenòmens gairebé contradictoris o antitètics, que se succeeixen en el temps

i que s'oposen l'un a l'altre. Tanmateix, potser caldria matisar aquesta afirmació. En primer lloc, des dels seus inicis la privatització coexisteix amb un procés paral·lel de publicització. En segon lloc, en les darreres fases del procés de privatització s'admet un grau considerable de variabilitat en els models i en les normes, cosa que anuncia el nou tipus de família. A més, és possible distingir entre la privatització de les llars i la dels seus membres; en aquest segon sentit, els dos processos comentats tendeixen a superposar-se.

En efecte, cal emfasitzar no tan sols la progressió de la privatització, sinó també l'augment de publicització, dos fenòmens que podrien ser conceptuals com a paral·lels i complementaris (Flaquer, 1999: 131). Fou Durkheim, en el seu curs sobre la família conjugal que donà des de 1892, qui advertí que la paradoxa de la família moderna és que cada vegada esdevé més privada i més pública alhora i que l'Estat havia passat a ser un factor de la vida domèstica (Singly, 1993: 8). Així, l'autonomia de les persones queda justament garantida per una certa intervenció de l'Estat en la vida familiar. Si la tendència dominant en el camp del matrimoni és la seva desinstitucionalització, la filiació és sotmesa cada vegada més a un estricte control jurídic. Per tant, és possible afirmar que la família es privatitza i se socialitza simultàniament. Per exemple, a través de l'escolarització obligatòria dels infants i del reconeixement dels seus drets, l'Estat posa limitacions al poder del *pater familias* i de l'autoritat parental en general. El mateix passa amb els drets de les dones i la lluita contra la violència domèstica. És gràcies a la supervisió de la vida de família per part dels organismes públics que són garantits els drets dels seus membres com a ciutadans. Tant la privatització com la publicització són favorables a la individualització i impulsen la seva progressió en la mesura que defineixen i defensen els drets de les persones més febles que formen part de la família.

En les darreres etapes del procés de privatització, s'assisteix al desenvolupament d'una regulació característica de l'esfera privada, molt més fluixa que la pròpia de la pública, que li permet tenir un marge de variabilitat i una desviació considerable respecte dels paràmetres normatius dominants. Segons alguns autors, anomenem «privatitzat» un comportament que no és determinat, ni explícitament ni obligatòria, per regles exteriors al subjecte. Fóra doncs un comportament privatitzat la lliure elecció de parella o l'organització de la vida familiar al marge dels dictats de la tradició (Kellerhals i altres, 1982). Un corollari d'aquesta situació fóra l'obligació atorgada a l'individu —o fins i tot l'obligació que se li imposa— de fer jugar el càlcul de probabilitats i rendibilitats en l'àmbit de relació familiar. En aquest segon sentit, la privatització significaria la necessitat d'elecció racional i de planificació estratègica en les relacions personals. Com es pot veure, aquestes concepcions de la privatització s'acosten molt a com hem definit la individualització.

Encara que amb la perspectiva del temps i tot mirant cap enrere, avui estem temptats a veure la privatització i la individualització com a fenòmens no tan sols netament diferenciats, sinó àdhuc oposats, el cert és que la primera fou una condició prèvia del creixement de la segona. Així, la privatització de la llar

fou el brou de cultiu en el qual pogueren desenvolupar-se les individualitats dels seus membres.

De fet, com ja s'ha vist abans, el terme *privatització* és molt ric en significacions i matisos i, segons aquell que volem emfasitzar, el resultat de les nostres proposicions pot ser força diferent. Així, podem parlar tant de la privatització de les llars com de la privatització dels individus o de les relacions personals. Fins ara, en els discursos precedents, ens hem referit especialment a la primera dimensió de la privatització, però res no obsta perquè també el poguem emprar en aquest segon sentit. Per exemple, quan parlem de la privatització de les relacions de parella, volem indicar la tendència en el món modern al fet que els cònjuges tinguin una capacitat més gran per tal de determinar les condicions, el contingut i els termes de la dissolució de la seva associació. En aquest segon sentit, privatització i individualització ja no resulten ser fenòmens tan allunyats i contradictoris, sinó que s'acompanyen l'un a l'altre i fins i tot tendeixen a reforçar-se mútuament.

Ara bé, un cop assumit que privatització i individualització són dos fenòmens encadenats en el temps i que poden mostrar àmplies àrees de superposició, ens podríem preguntar si la davallada de la privatització té uns límits o bé, allò que resulta el mateix, si la individualització de la vida privada podria portar-se fins als últims extrems. Ja hem dit més amunt que els canvis que estem comentant estan relacionats amb el procés de modernització de la família, amb la penetració cada vegada més pronunciada del mercat i de l'Estat dins la llar. Doncs bé, si acceptem aquesta anàlisi, la qüestió fóra la següent: És possible modernitzar completament les relacions familiars, en el sentit tot just expressat?

Un possible diagnòstic dels canvis en el model de família és que es dona una indiferenciació creixent entre l'interior i l'exterior de l'àmbit domèstic, restablint-se així l'homologia entre l'esfera pública i la privada que existia abans de la Revolució Industrial. Però, com veurem, les coses no són pas tan senzilles. Al meu entendre, la penetració del mercat i de l'Estat dins la família presenta uns certs límits. El fet que s'hi hagi produït la irrupció d'aquestes forces modernitzadores no vol dir que totes les dimensions de les relacions familiars s'hagin vist afectades de la mateixa manera. Proposo d'acudir una altra vegada al model de Parsons per tal d'examinar fins a quin punt el clima de l'univers familiar s'ha vist alterat en la segona meitat del segle XX.

Parsons parteix de la implicació que els valors existents en el si de la família són de caire premodern, de tal forma que en situar-los en l'escala de les seves variables pauta, sempre s'acosten més a l'extrem de la tradició que no pas de la modernitat. Recordem que Parsons distingeix cinc variables pauta, que li serveixen per tipificar aquells fenòmens que pretén estudiar: consecució-adscripció, individualisme-col·lectivisme, universalisme-particularisme, especificitat-difusivitat i neutralitat afectiva-afectivitat (Parsons, 1951). Aquestes dicotomies, ensems amb altres categories d'anàlisi com ara instrumental-expressiu o cognitiu-catètic-reviewuatiu, li resulten útils per construir un mapa de les nostres societats en termes dels paràmetres culturals dominants. Així, per exemple, pot definir el tipus ideal de la relació amorosa romàntica com una

fusió d'una pluralitat d'interessos expressius en una relació de lleialtat difusa envers un objecte particular sense expectatives instrumentals (Parsons, 1951).

Segons Parsons, una de les característiques de la família moderna és que els seus valors, en contraposició amb els que imperen en l'espai públic, són més aviat de tipus adscriptiu, col·lectivista, particularista, difús i afectiu. Aquest contrast resulta justament possible, perquè, com ja hem dit més amunt, la família és un subsistema diferenciat de la resta de la societat, però unit a ella a través del cordó umbilical del marit proveïdor econòmic (*male breadwinner*), que aconsegueix un paper de mitjancer instrumental (de relació amb l'exterior) envers el rol expressiu de la muller, especialitzat en la construcció de la solidaritat familiar i en l'alleujament de tensions internes.

De la mateixa manera, seguint la distinció dicotòmica de Ferdinand Tönnies (Tönnies, 1984), Parsons caracteritza la família com una comunitat (*Gemeinschaft*). Parsons defineix una *Gemeinschaft* com aquella col·lectivitat en què els interessos expressius tenen primacia en la seva orientació envers una acció continuada concertada; en canvi, s'anomena «organització» aquella en què els interessos instrumentals hi tenen primacia (Parsons, 1951).

Si acceptem aquest esquema com a exponent del model familiar dominant al món occidental ara farà mig segle, podem preguntar-nos en quins punts específics s'ha vist alterat com a conseqüència de les transformacions associades amb la transició a la societat postindustrial. Així, continua essent una comunitat (*Gemeinschaft*) la família postpatriarcal? En cas afirmatiu, es tracta d'un nou tipus de comunitat?

És obvi que ja no és permisible caracteritzar la família actual com un reduec premodern en una societat cada vegada més sotmesa a les exigències de la modernització i, com a tal, penetrada de manera creixent per les tensions derivades del dinamisme dels mercats globals i regulada per la llei. Però, dit això, tampoc no podem afirmar que tots els trets culturals moderns s'apliquen a l'interior del recinte familiar. En concret, en la meua opinió, hi ha dues variables pauta que ara tendeixen a decantar-se cap al pol de la modernitat, però les altres es mantenen prop de les característiques de la comunitat. Un dels efectes de la incorporació de les dones al treball remunerat és que en la família deixa d'haver-hi rols adscrits com abans —els femenins— i que l'orientació individual pot entrar en conflicte amb la col·lectiva des del moment en què l'autorealització de les persones passa a ser un valor cada vegada més preuat. Però en el cas de les altres variables pauta les posicions varien poc. Les relacions familiars continuen essent particularistes, difuses i carregades d'afectivitat. El procés de modernització de la família afecta només dues de les seves dimensions, tot deixant les altres inalterades.

D'altra banda, la diferenciació de rols en termes d'instrumentalitat-expressivitat tendeix a esmussar-se cada vegada més. En la societat d'avui, ¿podem dir que el rol instrumental encara és a càrrec del pare/marit, mentre que l'expressiu és a càrrec de la mare/muller? Probablement en la família postpatriarcal es tendirà vers una certa indiferenciació de rols entre pares/mares i marits/mullers, tot i que la persistència en la nostra societat d'un munt de

representacions i pràctiques associades amb el patriarcat auguren que la duració d'aquesta evolució sigui considerable (Flaquer, 1999).

Sembla que la família continua essent un dels reductes més importants on es desenvolupen les relacions personals, però els canvis que s'han produït en el seu interior tendeixen a equiparar els lligams familiars, si més no entre adults, amb les relacions pures en el sentit de Giddens (1991). En contrast amb els estrets vincles personals que ens donen en els contextos tradicionals, la relació pura no es troba ancorada en les condicions externes de la vida social o econòmica, sinó que, per dir-ho així, sura lliurement. A més, és buscada tan sols per allò que pot aportar a les persones que hi participen. Per tant, la seva dimensió emocional tendeix a predominar sobre altres possibles aspectes de la relació. Això vol dir que aquesta mena de relació no pot subsistir si a la llarga no reporta algun tipus de gratificació íntima per a les persones involucrades.

Però avui no tan sols trobem relacions pures a l'interior del recinte familiar. Cal fer, doncs, la distinció entre esfera privada i espai domèstic. La primera desborda àmpliament el segon, en la mesura que trobem cada vegada més relacions íntimes fora de la família (amistat, parelles no cohabitants, etc.), tendència que és propiciada per l'existència creixent de formes de convivència poc convencionals (persones que viuen soles, amics que comparteixen pisos, etc.) i d'itineraris vitals truncats i accidentats a causa de la inestabilitat conjugal i de l'allargament de la vida.

Tanmateix, no tan sols les relacions personals extrafamiliars tendeixen a individualitzar-se. També podem detectar una tendència vers allò que podríem anomenar la «familiarització d'alguns tipus de relacions privades». Així, també algunes llars, amb fills o sense, que han adquirit una certa visibilitat en els darrers anys i que no fa pas gaire haurien estat qualificades com a desviades de la norma, aspiren a ser considerades com a famílies i a poder gaudir dels beneficis de tals. Aquest és el cas de les parelles homosexuals, que voldrien poder casar-se i ser tractades en peu d'igualtat amb els matrimonis, però que encara troben força dificultats perquè s'efectuï aquest reconeixement des d'un punt de vista oficial.

Si bé en les societats tradicionals l'amistat es tendeix a afaiçonar sobre la base de les relacions de parentiu, en les societats industrials avançades succeeix tot el contrari: són les relacions de parentiu les que tendeixen a modelar-se seguint les pautes de les d'amistat. El fet que la propensió a la individualitat hagi penetrat dins la família fa que aquesta es buidi dels seus continguts més tradicionals i que els vincles que s'hi nuen s'assemblin cada vegada més a les relacions íntimes extrafamiliars que es donen entre persones adultes. L'individualisme en la vida comuna, o sia la importància d'assolir un equilibri entre el compromís i la necessitat d'autorealització, entre la convivència i la independència personal constitueix una de les claus de les relacions privades en el món d'avui (Singly, 2000).

Una de les característiques de la relació pura, tal com és concebuda per Giddens, és la reflexivitat. La mort de la tradició patriarcal no tan sols ens estimula, sinó que gairebé ens força a prendre consciència de la situació en què

ens trobem i a escollir entre els termes de diversos dilemes per tal de construir la nostra identitat. Convé tenir present que la reflexivitat va aparellada amb la democràcia, una de les promeses de la família postpatriarcal.

Fou Durkheim qui primer advertí aquesta connexió entre reflexivitat i democràcia. Per a Durkheim, la democràcia és aquella forma política mitjançant la qual la societat arriba a la més pura consciència de si mateixa. Un poble és molt més democràtic en la mesura que és més gran la deliberació, la reflexió i l'esperit crític en la gestió dels seus afers públics (Giddens, ed., 1986).

Si acceptem aquest punt de vista, hem d'admetre que el caràcter reflexiu de l'esfera privada en el món d'avui obre unes immenses possibilitats per a la seva democratització. Ja hem dit més amunt que la família postpatriarcal, en obert contrast amb tots els sistemes familiars anteriors, és potencialment democràtica, però que la seva tendència a la individualitat conté també perillosos elements que podrien menar a la ingovernabilitat. Aquests són els principals desafiaments que ens plantegen les transformacions de la vida privada i que constitueixen una incitació a l'aprofundiment de reformes, en el sentit d'acabar d'abolir les restes de patriarcalisme que encara romanen en les nostres societats.

4. Conclusions

Un dels resultats més notables de la caiguda del patriarcat i del procés d'individualització és que la dominació estatal tendeix a cobrir l'espectre sencer de les relacions socials. Així culmina un procés pel qual les relacions de poder són cada vegada més de caire impersonal i abstracte, basades en normes aplicables a tots els ciutadans sense discriminacions i seguint criteris d'equitat. Aquest procés representa la possibilitat de posar fi a un model familiar de caràcter autoritari i repressiu i, per tant, d'estendre la governació democràtica al conjunt de les institucions socials.

La paradoxa és que aquest procés d'individualització, que suposa justament una extensió i un reforçament de l'autoritat de l'Estat de dret, té lloc en uns moments en què la tendència a la globalització està erosionant la sobirania dels estats. D'aquí prové segurament la font de la sensació d'instabilitat i de manca de governabilitat i, per tant, de malestar, que els occidentals estem experimentant en un període en què mai no havien estat tan grans ni la prosperitat ni la qualitat de vida.

Un segon fonament del neguit que experimentem és donat pel caràcter reflexiu de la família postpatriarcal. La necessitat de qüestionar la tradició patriarcal i de construir les relacions personals sobre noves bases crea inseguretats i instabilitat. Homes i dones, pares i fills, joves i vells han de trobar noves vies d'entesa, al marge dels patrons llegats pel passat, que suposin un respecte a la seva dignitat i llibertat. Aquest sobreesforç, sens dubte, pot reportar un gran enriquiment personal, però també a vegades pot generar la temptació de la desmobilització i de l'abandó. En tot cas, crea una certa sensació d'anomia.

La democràcia privada s'enfronta a perills semblants als de la democràcia pública. Tocqueville ja va denunciar en els seus dies la manca de participació, la desmotivació, l'apatia i la insolidaritat com a possibles conseqüències de la privatització que representaven una amenaça per al futur de la democràcia. Amb la intensificació de la individualitat aquests riscos es podrien fer més pregonos. La inanitat d'una cultura basada en l'individualisme a ultrança, un oci basat en l'entreteniment passiu i una absència de comunió són algunes de les xacres que comporta la individualització de la vida privada (Postman, 2000). Però també hem de confiar que la seva democratització ens portarà cap a una societat d'individus més lliures, reflexius i madurs.

Bibliografia

- BECK, Ulrich (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Londres: Sage. Versió castellana: *La sociedad del riesgo: hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Paidós, 1998.
- (1998). *Democracy Without Enemies*. Cambridge: Polity Press.
- BECK, Ulrich; BECK-GERNSHEIM, Elisabeth (1998). *El normal caos del amor*. Barcelona: El Roure.
- BECK-GERNSHEIM, Elisabeth (1998). «On the Way to a Post-Familial Family: From a Community of Need to Elective Affinities». *Theory, Culture and Society*, 15 (3-4): 53-70.
- BÉJAR, Helena (1988). *El ámbito íntimo: privacidad, individualismo y modernidad*. Madrid: Alianza.
- (1993). *La cultura del yo: pasiones colectivas y afectos propios en la teoría social*. Madrid: Alianza Editorial.
- BERGER, Peter L.; BERGER, Brigitte (1983). *The War Over the Family: Capturing the Middle Ground*. Londres: Hutchinson.
- CAMPS, Victoria (1993). *Paradojas del individualismo*. Barcelona: Crítica.
- COLLINS, Randall (1986). *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COUSINS, Christine (1999). *Society, Work and Welfare in Europe*. Londres: Macmillan.
- DURKHEIM, Émile (1986). *De la division du travail social*. París: Presses Universitaires de France. Versió castellana: *La división del trabajo social*. Madrid: Akal.
- (1992). *Professional Ethics and Civic Morals*. Londres: Routledge.
- ESPING-ANDERSEN, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: Oxford University Press.
- FLAQUER, Lluís (1982). *De la vida privada*. Barcelona: Edicions 62.
- (1998). *El destino de la familia*. Barcelona: Ariel.
- (1999). *La estrella menguante del padre*. Barcelona: Ariel.
- FLAQUER, Lluís; BRULLET, Cristina (1999). «Política familiar a Catalunya: una primera aproximació». A VICENÇ NAVARRO i altres. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona: Editorial Mediterrània: 75-191.
- GIDDENS, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press. Versió castellana: *Modernidad e identidad del yo*. Barcelona: Península, 1995.

- (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press. Versió castellana: *La transformación de la intimidad: sexualidad, amor y erotismo en las sociedades modernas*. Madrid: Cátedra, 1995.
- (ed.) (1986). *Durkheim on Politics and the State*. Cambridge: Polity Press.
- HARRIS, C.C. (1983). *The Family and Industrial Society*. Londres: George Allen & Unwin. Versió castellana: *Familia y sociedad industrial*. Barcelona: Península, 1986.
- KELLERHALS, Jean i altres (1982). *Mariages au quotidien: Inégalités sociales, tensions culturelles et organisation familiale*. Lausanne: Éditions Pierre-Marcel Favre.
- LEWIS, Jane (1992). «Gender and the Development of Welfare Regimes». *Journal of European Social Policy*, 2 (3).
- (ed.) (1993). *Women and Social Policies in Europe*. Londres: Edward Elgar.
- PARSONS, Talcott (1951). *The Social System*. Londres: Routledge and Kegan Paul. Versió castellana: *El sistema social*. Madrid: Alianza, 1984.
- PARSONS, Talcott; BALES, Robert F. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process*. Nova York: The Free Press.
- POSTMAN, Neil (2000). *Fi de l'educació. Una definició del valor de l'escola*. Vic: Eumo Editorial.
- SINGLY, François de (1993). *Sociologie de la famille contemporaine*. París: Nathan.
- (2000). *Libres ensemble*. París: Nathan.
- TÖNNIES, Ferdinand (1984). *Comunitat i associació*. Barcelona: Edicions 62.

Lluís Flaquer és professor titular de sociologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Autor de diversos treballs sobre privatització i individualització, ha publicat, entre altres, els llibres següents: *De la vida privada* (Barcelona: Edicions 62, 1982), *El destino de la familia* (Barcelona: Ariel, 1998), *La estrella menguante del padre* (Barcelona: Ariel, 1999) i *Les polítiques familiars en una perspectiva comparada* (Barcelona: Fundació la Caixa, 2000).
